

สถาปัตยกรรมไทย : วัด

1. ความหมายของวัด

วัด คือ สถานที่ทางศาสนา โดยปรกติมีโบสถ์ วิหาร และที่อยู่ของสงฆ์ หรือนักบวชเป็นต้น (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒) หรืออธิบายให้ละเอียดขึ้นได้ว่า วัดคือ สถานที่ทางศาสนา สร้างขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ทางศาสนาเป็นหลัก เป็นที่ประดิษฐานของสัญลักษณ์ของพระพุทธ พระธรรม และเป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ อันเป็นองค์ประกอบหลักของพุทธศาสนา โดยปกติจะประกอบด้วย เจดีย์ โบสถ์ วิหาร

2. ชนิดของวัด ตามกฎหมาย

ตามกฎหมาย กำหนดให้วัดมี 2 ชนิด คือ

1. **วัดที่ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งขึ้น** โดยปกติจะมีโบสถ์ซึ่งได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา แบ่งได้เป็น

- **วัดหลวงหรือพระอารามหลวง** คือ วัดที่กษัตริย์หรือพระบรมวงศ์ทรงสร้างหรือทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์
- **วัดราษฎร์** คือ วัดที่ประชาชนสร้าง

2. **สำนักสงฆ์** คือสถานที่ที่พระจัดตั้งขึ้นเป็นสำนัก ไม่ได้ขอจัดตั้งตามกฎหมาย จะไม่มีโบสถ์สำหรับทำสังฆกรรม

3. ระดับของวัด (เริ่มใช้ 2457)

พระอารามหลวงแบ่งออกได้เป็น 3 ชั้น คือ

- ก. **พระอารามหลวงชั้นเอก** หมายถึงวัดที่มีเจดีย์สถานสำคัญ เป็นวัดที่บรรจุพระบรมอัฐิหรือวัดที่มีเกียรติอย่างสูง มีเจ้าอาวาสเป็นพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ขึ้นไป
- ข. **พระอารามหลวงชั้นโท** หมายถึงวัดที่มีเกียรติ มีเจ้าอาวาสเป็นพระราชอาคันตุกะสามัญขึ้นไป
- ค. **พระอารามหลวงชั้นตรี** หมายถึงวัดที่มีเกียรติหรือวัดสามัญ เจ้าอาวาสเป็นพระครูชั้นสูงขึ้นไป

พระอารามหลวงยังแบ่งตามฐานันดรศักดิ์ออกได้เป็น 4 ชนิด คือ

1. **ชนิดราชวรมหาวิหาร** หมายถึง พระอารามที่พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระยุพราช ทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์เป็นการส่วนพระองค์ โดยที่สิ่งปลูกสร้างนั้นมีขนาดใหญ่โตสมพระเกียรติ
 2. **ชนิดวรมหาวิหาร** ลักษณะเดียวกับชนิดราชวรมหาวิหาร แต่มีความสำคัญน้อยกว่า
 3. **ชนิดราชวรวิหาร** หมายถึง พระอารามที่พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระยุพราช ทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์เป็นการส่วนพระองค์
 4. **ชนิดวรวิหาร** หมายถึง พระอารามที่พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระยุพราช ทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์แล้วพระราชทานเป็นเกียรติแก่ผู้อื่น
- ปัจจุบันมีพระอารามหลวงทั้งสิ้น 290 วัด ทั้งภายในและภายนอกประเทศ อยู่เชียงใหม่ 8 วัด ลำพูน 2 วัด

พระอารามหลวงแต่ละชั้นนี้ได้หมายถึงว่าจะมีชนิดของพระอารามครบทั้ง 4 ประเภท ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับความสำคัญของสถานที่ ขนาดและผู้สร้าง ซึ่งจะเป็นสิ่งกำหนดชนิดของพระอารามดังกล่าว ในปัจจุบันได้มีการจัดแบ่งชนิดของพระอารามตามระดับชั้นดังนี้

พระอารามหลวงชั้นเอก แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ

1. ราชวรมหาวิหาร (วัดโพธิ์, วัดมหาธาตุ, วัดสุทัศน์, วัดอรุณ, วัดพระปฐมเจดีย์, วัดพระพุทธบาท)
2. ราชวรวิหาร (วัดเบญจมฯ, วัดบวรนิเวศ)

3. วรมหาวิหาร (วัดพระสิงห์, วัดพระธาตุศรีบุญชัย, พระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช)

พระอารามหลวงชั้นโท แบ่งเป็น 4 ระดับ คือ

1. ราชวรมหาวิหาร (วัดกัลยาณมิตร, วัดสระเกศ)
2. ราชวรวิหาร (วัดพระธาตุตอดยสุเทพ, วัดโสมนัสวิหาร)
3. วรมหาวิหาร (วัดระฆัง, วัดจักรวรรดิ)
4. วรวิหาร (วัดประยูรวงศ์ฯ, วัดพิชัยญาติ)

พระอารามหลวงชั้นตรี แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ

1. ราชวรวิหาร (วัดปทุมวนาราม, วัดหนึ่ง)
2. วรวิหาร (วัดพระธาตุศรีจอมทอง, วัดเจดีย์หลวง)
3. สามัญ ไม่มีสร้อยต่อท้ายชื่อ (วัดยานนาวา, วัดสวนดอก, วัดท่าตอน, วัดป่าดาราภิรมย์, วัดเจ็ดยอด, วัดพระพุทธบาทตากผ้า)

- วัดพระธาตุตอดยสุเทพฯ พระอารามหลวงชั้นโท -

4. กำเนิดของวัด

ก่อนการเกิดขึ้นของวัด พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระภิกษุอาศัยในเสนาสนะ ซึ่งแปลว่าที่อยู่อาศัยมี 3 ชนิด คือ

1. **อรัญญะ** – ป่า (พระพุทธเจ้าตรัสว่าเหมาะแก่การปฏิบัติเจริญกัมมัฏฐาน)
 - พระวินัย พันหมู่นบ้านและอุปัชฌาย์ออกไปแล้ว ถือเป็น อรัญญะ
 - พระอภิธรรม ภายนอกพ้นจากเสนาสนะออกไป ถือเป็น อรัญญะ
 - พระสูตร เสนาสนะพัน 500 คันธนูออกไป ถือเป็น อรัญญะ
2. **รุกขมูล** (โคนต้นไม้) แต่หมายถึงในเวลาเที่ยงเงาไม้แผ่ไปเท่าใด ในเวลาที่ไม่มิลม ใบไม้หล่นลงในที่เพียงใด ให้กำหนดเอาสถานที่ที่ใบไม้หล่นเพียงนั้น เรียกว่า รุกขมูล เป็นเสนาสนะที่สะดวก หาได้ง่าย และไม่มีโทษ มีประโยชน์ 10 ประการ
 - ความเป็นที่มีการริเริ่มน้อย
 - ความไม่ต้องทนบ่ารุง
 - ความเป็นผู้ไม่ถูกให้ออกไป
 - ปกปิดความครหาไม่ได้
 - ไม่ทำกายให้อบอ้าว
 - ความไม่มีแห่งการหวงแหน
 - การห้ามเสียซึ่งความห่วงใยในเรือน
 - ความไม่มีบุคคลที่ให้ออกไปโดยอ้างว่าจักษุบ่ารุงรักษา
 - ความเป็นที่ปฏิบัติของคนที่อยู่
 - ความไม่ต้องห่วงใย
3. **สุญญาการ** (เรือนว่าง) ต้องเป็นสถานที่อยู่ไม่ไกลหมู่บ้านมากนัก ไม่ใกล้มากนัก ไปมาสะดวก มนุษย์ทั้งหลายผู้มีความต้องการอยากไปมาก็ไปมาได้ง่าย กลางวันไม่มีคนพลุกพล่าน กลางคืนมีเสียงน้อย ปราศจากกลิ่นไอของคน เป็นที่สงัด ควรแก่การปลีกตนอยู่ สุญญาการนี้ บางท่านก็แปลว่า เรือนที่เขาปลูกไว้ตามทางเดินให้คนพักอาศัย

เรียกว่า “ สุญญาคาร ” เพราะไม่มีเจ้าของ ไม่มีผู้ถือกรรมสิทธิ์ครอบครอง เมื่อไม่มีใครพักอยู่ ภิกษุจะเข้าไปเจริญกรรมฐานได้

- รุกขมูล เสนาสนะของพระภิกษุ -

วัดเกิดขึ้นด้วยเหตุ 2 ประการคือ

1. เกิดจากครัตธาอุปถัมภ์ถวายสถานที่ให้เป็นที่พำนักของพระสงฆ์

วัด เรียกอีกอย่างว่า อาราม ซึ่งแปลว่า สวน หรือ อุทยาน

พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธถวายพระราชอุทยานเวฬุวันหรือสวนไม้ไผ่ ขานกรุงราชคฤห์ แต่พระสงฆ์โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เพื่อเป็นสถานที่พำนัก ด้วยเห็นว่าเป็นสถานที่ที่เหมาะสม ไม่ใกล้ไม่ไกลจากตัวเมือง มีทางไปทางมาถึงได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนเงียบเสียง **เวฬุวนาราม** จึงเป็นวัดแรกในพระพุทธศาสนา และทรงอนุญาตให้ภิกษุรับอารามที่ทายถวายได้ ภายหลังมีผู้ถวายอารามอีกหลายแห่ง เช่น เขตวัน บุพพาราม ชิวกัมพวัน อัมพปาลีวัน

2. เกิดจากการสร้างพระสถูปเจดีย์

สมัยหลังพุทธกาลเมื่อมีการสร้างพระสถูปเจดีย์ขึ้น ทำให้บริเวณเหล่านี้เกิดเป็นที่ชุมนุมของเหล่าพระสงฆ์และคฤหัสถ์ที่เดินทางมาถึง ที่สุดแล้วก็เกิดมีพระภิกษุบางรูปสมัครใจที่จะอยู่พำนักเพื่อบำรุงรักษาสังเวชนียสถานเหล่านั้น ทั้งมีผู้ศรัทธาสร้างที่พักกุฏิสงฆ์ถวายแด่พระภิกษุดังกล่าว สถานที่ดังกล่าวนี้ในที่สุดได้กลายสภาพเป็นวัดที่สมบูรณ์แบบ สืบทอดกันมาจนเกิดเป็นแบบอย่างชัดเจนในปัจจุบัน

วัดในประเทศไทย เกิดขึ้นเมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชโปรดให้เผยแพร่พุทธศาสนาในนานาประเทศ ส่งพระเถระ 2 องค์มาเผยแพร่ศาสนาในประเทศไทย เมื่อมีพุทธศาสนิกชนและผู้ขอบวชมากขึ้น จึงไปขอพระบรมธาตุและคณะสงฆ์มาจากอินเดีย สร้างพุทธเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุ จึงเกิดมีวัดขึ้น

- พระเจ้าพิมพิสารถวายเวฬุวัน -

5. ประเภทของวัด

5.1. วัดอรัญวาสี หรือวัดป่า

ส่วนใหญ่นิยมตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นป่าเขา ส่วนใหญ่มีเพียงกุฏิและศาลาโถงเอนกประสงค์ ไม่มีอาคารและแบบแผนมากนัก มีพระสงฆ์หลายอยู่จำวัดเฉพาะเพียงช่วงเช้าพรรษา และจะมุ่งชุกด์์เข้าป่าลึก ปักกลด ผึกหัดกรรมฐานจิต และจาริกไปเรื่อยๆก่อนกลับออกมาจำพรรษาที่วัดอีกครั้งเมื่อถึงฤดูเข้าพรรษาใหม่ ความต้องการทำสังฆกรรมใดๆ ก็เพียงอาศัยการกำหนดขึ้นใช้เพียงชั่วคราวเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจดีย์ดูเหมือนจะไม่มีการสร้างในวัดอรัญวาสีหรือ “วัดป่า” แท้ๆเลย

2. วัดคามวาสี

เป็นวัดที่สร้างขึ้นสำหรับชุมชนหรือเมือง ภารกิจหลักของพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายนี้มุ่งไปในทางปฏิบัติด้านพิธีกรรมทางศาสนา และเน้นการศึกษาทางหนังสือเพื่อแสวงหาความรู้สำหรับใช้ในการสั่งสอน

- วัดป่าและวัดบ้าน -

6. มูลเหตุการสร้างวัด

แบบอย่าง การสร้างวัดในสังคมไทยเป็นแบบอย่างที่เป็นอิทธิพลจากลังกา เนื่องจากคนไทยนับถือพุทธศาสนาในลัทธิเถรวาทหรือหินยานผ่านมาทางสายของลังกา (แบบลังกาวงศ์)

มูลเหตุ มูลเหตุสำคัญคือการสร้างให้เป็นศาสนสถานเพื่อเอื้อต่อการกระทำศาสนพิธี และเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งคือผลสืบเนื่องจากเนื้อหาคำสอนใน “ไตรภูมิ” ที่ทรงนิพนธ์ขึ้นโดยพระยาสิโธ กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยในราวปี พ.ศ.1888 มีเนื้อหาเกี่ยวกับบุญและบาปกรรม สวรรค์และนรก คนทำดีและทำบุญมากจะไปเสวยสุขบนสวรรค์และกลับมาเกิดอย่างสุขสบายสมบุรณ์แบบ ผู้ใดทำชั่วสร้างกรรมก็จะตกนรก ทุกข์ทรมานจากการทารุณและกลับมาเกิดในสภาพยากแค้น

อานิสงส์ในการสร้างวัด

ผู้สร้างวัดจะได้อานิสงส์มาก 5 ประการคือ

1. ผู้สร้างย่อมเป็นที่รักใคร่ของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย
2. มีคนคบค้าสมาคมด้วย
3. มีเกียรติ มีชื่อเสียง

4. เมื่อผู้สร้างได้เข้าไปในสถานที่ใด ย่อมมองอาจ ผีงผาย ไม่สะทกสะท้าน ไม่หวั่นไหวด้วยบารมีทาน

5. เมื่อดับขันธ์ ย่อมไปสู่สุคติ มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า แม้จะเกิดในโลกมนุษย์ ก็เกิดในตระกูลดี มีเงิน มีข้าทาสบริวารพร้อมบริบูรณ์

เมื่อผู้สร้างดับขันธ์แล้ว จะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เสวยทิพยสมบัติอยู่ในวิมานห้วงใหญ่ แวดล้อมไปด้วยนางฟ้าเป็นบริวาร เมื่อจุติลงมาเกิดในโลกมนุษย์ก็จะได้เป็นเศรษฐีมั่งคั่ง มีที่อยู่อาศัยใหญ่โต มีข้าทาสบริวาร ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ

หากไม่มีกำลังพอ สามารถสร้างบุญกุศลด้วยการช่วยสร้างตามกำลังดังนี้

1. กำลังเงินตามศรัทธา
2. กำลังกาย เช่น ตัดไม้ ขุดหลุม
3. กำลังความคิด เช่น สร้างตรงไหนดี สร้างด้วยอะไรดี
4. กำลังใจ เพราะการสร้างวัดเป็นมหากุศล ช่วยจรจรโลงศาสนาให้ยั่งยืนถาวร

อานิสงส์ในการสร้างพระเจดีย์

พระเจ้ากิงสิราช กษัตริย์เมืองพาราณสี ทรงเลื่อมใสในพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ จึงสร้างพระเจดีย์ปูนสูงหนึ่งโยชน์ เสร็จแล้วทรงฉลองสมโภชเจ็ดวันเจ็ดคืน เมื่อสวรรคตแล้ว ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เสวยทิพยสมบัติในวิมานทองสูง 10 โยชน์ มีนางเทพอัปสรเป็นบริวารหนึ่งพัน

- พญาสิโธ กษัตริย์ลำดับที่ 5 ของราชวงศ์พระร่วงแห่งสุโขทัย ผู้นิพนธ์หนังสือ “ไตรภูมิ” -

การสร้างวัดในประเทศไทย

1. สร้างเพื่อเป็นวัดคู่มือง (วัดมหาธาตุ, วัดพระเชตุพน, วัดราชบูรณะ, วัดราชประดิษฐ์) เพื่อเป็นวัดคู่วัง (วัดพระแก้ว, วัดพระศรีสรรเพชญ์, วัดเจดีย์เจ็ดแถว) เพื่อเป็นวัดประจำรัชกาล (วัดพระเชตุพน, วัดอรุณ, วัดราชโอรส, วัดราชประดิษฐ์, วัดราชบพิธ)
2. สร้างขึ้นเป็นอนุสรณ์ เช่น สถานที่ เหตุการณ์หรือบุคคลสำคัญ เช่น วัดพระราม, วัดชนะสงคราม, วัดโพธิ์ประทับช้าง, วัดโสมนัสวิหาร
3. สร้างขึ้นไว้ใช้งานสำหรับชุมชน มักใช้ชื่อเดียวกับชุมชน เช่น วัดบ้านปิ่น, วัดบางลำภู, วัดสันตันธง, วัดทรายขาว
4. สร้างขึ้นด้วยศรัทธาเพราะได้อานิสงส์มาก เช่น วัดราชโอรส, วัดพระยาไกร, วัดพระสิงห์ ฯลฯ

- วัดทรายขาว บ้านทรายขาว เมืองสงขลา -

- วัดพระเชตุพน และวัดพระแก้ว -

- วัดชนะสงคราม และวัดโสมนัสวิหาร -

- วัดต่อเรือ และวัดราชโอรส -

7. วัดกับสังคมไทย

แม้ว่าจะหมายถึงสถานที่ทางพุทธศาสนา แต่ในสังคมไทย บทบาทหรือสถานะของวัดมีมากกว่าเรื่องราวทางศาสนาผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ นั้น ในแง่ของพระสงฆ์กับสังคมไทย วิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ผ่านพิธีกรรมแทบจะตลอดชีวิต ตั้งแต่เกิดจนตาย พิธีกรรมต่างๆ ตั้งแต่การเกิด การตั้งชื่อ การทำขวัญ การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ การทำบุญตามประเพณี การทำบุญตามวาระสำคัญ การสะเดาะเคราะห์ การขับไล่ภูตผีสิ่งชั่วร้าย เครื่องบูชา เครื่องรางของขลัง จนถึงงานศพ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับ ทั้งในระดับบุคคล ระดับครอบครัว ระดับหมู่บ้าน ไปถึงระดับประเทศ ล้วนต้องมีพระสงฆ์เป็นองค์ประกอบสำคัญในพิธีตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน

วัดเป็นศูนย์กลางชุมชน ในแง่ของวัด นอกจากพิธีกรรมต่างๆแล้ว วัดยังมีบทบาทอื่นอีกหลายประการ เช่น ความเป็นศูนย์กลางชุมชนสำหรับกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชนหรือทาง การไม่ ว่าจะเป็นการจัดประชุม ชุมนุมต่างๆ การจัดงานรื่นเริง พบปะสังสรรค์ หรือแม้แต่การค้าขาย แลกเปลี่ยนสินค้า เพราะมีวัดหลายแห่งมีพื้นที่ว่างสำหรับชุมชนใช้เป็นพื้นที่ตลาดนัด

วัดเป็นสถานศึกษา สำหรับสังคมไทยในอดีต วัดยังเป็นสถานศึกษาหลักสำหรับทุกคน เริ่มจากกุลบุตรที่ต้องได้บวชเณร เรียนรู้วิชาจากพระอาจารย์ ตั้งแต่พื้นฐานการอ่านการเขียน จนถึงเรื่องทางธรรม และการอุปสมบทเป็นพระภิกษุเมื่ออายุครบยี่สิบปี เรียนรู้พระธรรมวินัย อีกทั้งชาวชุมชนทุกเพศทุกวัยล้วนแต่ให้ความเคารพนับถือและเชื่อฟังพระสงฆ์องค์พระเจ้า ด้วยนับถือเป็นผู้ทรงศีล ไม่พูดเท็จ และผ่านการจำเรียนวิชามากกว่า พระจึงเป็นผู้ที่ฟังฟังและปรึกษาหารือได้ ผู้ใดมีปัญหาเรื่องใดกับใครก็จะเข้าวัด ปรึกษาหารือพระ บางครั้งพระก็สามารถระงับข้อพิพาทต่างๆในชุมชนได้

วัดเป็นที่พึ่งทางใจ อีกบทบาทสำคัญอีกประการหนึ่งของวัดและพระสงฆ์คือเป็นที่พึ่งพิงของชุมชน ทั้งในแง่จิตใจ วัดให้ความสงบร่มเย็น ให้สติ แง่คิดและปัญญาให้กับผู้ต้องการความสงบหรือมีปัญหาด้านจิตใจ เช่น การสนทนาธรรม การแสดงพระธรรมเทศนา การทำสมาธิ ทั้งในแง่การดำรงชีวิต ช่วยเหลือผู้คนที่เดือดร้อน ตกทุกข์ได้ยาก ขาดที่พึ่ง แบ่งปันที่พักพิงและข้าวปลาอาหารให้ หรือเมื่อคราวชุมชนประสบภัยต่างๆ ก็มักใช้วัดเป็นศูนย์กลางความช่วยเหลือ

วัดเป็นที่พักแรม อีกบทบาทของวัดสำหรับผู้เดินทางคือเป็นที่พักค้างแรมของผู้เดินทาง ด้วยมีสถานที่กว้างขวาง มีอาคารหลายหลังที่พอจะใช้เป็นที่พักสำหรับนอนค้างแรมได้ เช่น วิหาร ศาลา ระเบียงคด หรือแม้แต่กุฏิที่ยังว่าง พักที่วัดปลอดภัยจากสัตว์ป่าและโจรผู้ร้ายกว่า

วัดเป็นที่พึ่งสุดท้าย บางพื้นที่มักใช้วัดเป็นที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศล เป็นที่ปลงศพ ตลอดจนใช้เป็นที่พักพิงหลังความตาย คือใช้เป็นที่เก็บอัฐิของบรรพบุรุษ ด้วยหมายให้บรรพบุรุษได้พบกับความสุขสงบ ใกล้ชิดพระพุทธรูป และได้อานิสงส์จากพิธีบุญต่างๆที่เกิดขึ้นในวัด

ปัจจุบัน สังคมและวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปมาก บทบาทของวัดและพระสงฆ์ต่อสังคมไทยด้านศาสนาผ่านพิธีกรรมต่างๆยังคงมีอยู่เหมือนเดิม แม้จะเปลี่ยนแปลงรายละเอียด วิถีปฏิบัติ หรือรูปแบบไปบ้าง แต่บทบาทด้านอื่นเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะบทบาทของวัด ความเป็นศูนย์กลางของชุมชนจะหลงเหลืออยู่เฉพาะบางพื้นที่บางชุมชนเท่านั้น วัดและพระไม่ได้เป็นสถานศึกษาหลักอีกต่อไป เพราะเกิดมีโรงเรียนและครูขึ้นแทนที่ การศึกษาในวัดยังมีอยู่เพียงบางแห่งและเปลี่ยนเป็นการศึกษาเสริมหรือเฉพาะทางไป เช่นการสอนอักษรธรรม การศึกษาสำหรับพระภิกษุ วัดในฐานะที่พึ่งทางใจก็เหลืออยู่บางแห่งบางชุมชนเท่านั้น คนในสังคมแสวงหาและต้องการที่พึ่งทางใจทางอื่น เช่นเดียวกับบทบาทด้านที่พักค้างแรมก็ลดน้อยลงมาก มีโรงแรมและสถานที่บริการที่พักหลายระดับราคาให้เลือกมากมายในชุมชน ส่วนบทบาทด้านการเป็นที่ตั้งศพและที่ปลงศพนั้น ยังคงเป็นบทบาทของวัด และจะยิ่งมากขึ้นในสังคมเมืองที่ต้องการการบริการด้านนี้แบบเบ็ดเสร็จ บางสังคมที่นิยมตั้งศพที่บ้านก็เริ่มเปลี่ยนแปลงมาตั้งศพที่วัด เพราะสะดวกกว่า กลายเป็นธุรกิจบริการของวัดหลายแห่งไปในปัจจุบัน

วัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยว บทบาทใหม่ของวัดคือเป็นสถานที่ท่องเที่ยวและเป็นแหล่งอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม วัดหลายแห่งมีสถาปัตยกรรมที่สวยงามเป็นเอกลักษณ์และพยายามรักษาไว้ มีธรรมชาติที่สวยงาม วัดหลายแห่งพยายามออกแบบก่อสร้างศาสนสถานอย่างสวยงาม วัดหลายแห่งจัดสร้างพิพิธภัณฑ์เพื่อรวบรวมและจัดแสดงศิลปวัตถุต่างๆที่เก็บสะสมได้โดยวัดเองหรือคนในชุมชน ทำให้เกิดเป็นมูลค่าทางการท่องเที่ยว ที่นักท่องเที่ยวทั้งในและนอกประเทศจะได้แวะเวียนมาท่องเที่ยว ชมความงามของสถานที่และสถาปัตยกรรม นอกจากจะมุ่งมาวัดเพื่อไหว้พระขอพรจากพระพุทธรูปหรือพระธาตุที่มีชื่อเสียง.

8. การใช้พื้นที่ของวัด

ที่ดินของวัดโดยทั่วไป ประกอบด้วยที่ดิน 3 ประเภท คือ

1 ที่วัด มักแบ่งการใช้พื้นที่ออกเป็น

- เขตพุทธาวาส
- เขตสังฆาวาส
- เขตที่ปรก คือที่ว่าง ที่ป่า ให้พระสงฆ์ปฏิบัติกรรมฐาน (มักมีเฉพาะในวัดธรรมาวาส)

2 ที่ธรณีสงฆ์ คือที่ดินที่มีผู้บริจาคให้วัด เพื่อให้วัดได้ใช้ประโยชน์

3 ที่กัลปนา คือที่ดินที่เจ้าของอุทิศผลประโยชน์ให้วัดโดยไม่โอนกรรมสิทธิ์

เขตพุทธาวาส

เป็นพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นเสมือนสัญลักษณ์แห่งสถานที่ประทับขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะคำว่า **พุทธาวาส** มีความหมายเป็น **สถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า (พุทธาวาส = พุทธะ+อาวาส)** เขตพุทธาวาสมักประกอบด้วยสถาปัตยกรรมหลักสำคัญๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธองค์และพิธีกรรมต่างๆ คือ

1. **เจดีย์ หรือปรางค์ หรือมณฑป** : อาคารที่สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นศูนย์กลางหลักหรือประธานของวัด
2. **โบสถ์**: อาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมในการทำสังฆกรรม
3. **วิหาร**: อาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนามหาระหว่างพระสงฆ์และฆราวาสหรือประดิษฐานพระพุทธรูป
4. **เจดีย์ราย, เจดีย์ทิศ**: อาคารที่ใช้บรรจุอัฐิหรือประกอบเพื่อให้ผังสมบูรณ์
5. **หอรบะขันธ์**: อาคารที่ตั้งระฆัง ใช้บอกเวลาสำหรับพระภิกษุสงฆ์และคนทั่วไป (บางวัดหอรบะขันธ์อยู่ในเขตสังฆาวาส)
6. **ศาลาต่างๆ** เช่น
 - **ศาลาราย**: อาคารที่ใช้เป็นที่นั่งพักของผู้มาเยือน
 - **ศาลาทิศ**: อาคารที่ใช้ล้อมอาคารสำคัญสำหรับให้คฤหัสถ์นั่งพัก หรือประกอบเพื่อให้ผังรวมสมบูรณ์

- **ศาลาหน้า** ศาลาหน้าวัด สำหรับเป็นทางเข้าวัด หรือที่พักก่อนเข้าวัด

7. พระระเบียง: หรือระเบียงคต หรือศาลาบาตร อาคารที่ล้อมอาคารสำคัญ

เจดีย์ หรือปรางค์ หรือมณฑป ถือเป็นอาคารที่สำคัญที่สุดในฐานะหลักประธานของวัด จึงมักถูกวางตำแหน่งลงในผังตรงส่วนที่สำคัญที่สุดของเขตพุทธาวาส เช่น บริเวณกึ่งกลางหรือศูนย์กลางหรือแกนกลางของผัง อาคารประธานของวัดบางวัดก็ใช้สิ่งอื่นเช่น พระพุทธรูปขนาดใหญ่ ปราสาท หรืออื่นๆแทนก็มี

อาคารสำคัญรองลงมาคือ พระอุโบสถและพระวิหาร ซึ่งอาคารทั้ง 2 ประเภทนี้มักใช้ประกอบคู่กันกับพระเจดีย์เสมอ หรืออาจใช้ประกอบร่วมกันทั้ง 3 ประเภท คือ พระอุโบสถ พระเจดีย์ และพระวิหาร

ทั้งนี้เนื่องเพราะอาคารทั้ง 2 ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา พระอุโบสถหรือพระวิหารจึงมักวางทางด้านหน้าของพระเจดีย์เสมอในลักษณะของแนวแกนตั้ง เพื่อว่าเวลาประกอบพิธีกรรม ทุกผู้ทุกนาม ณ ที่นั้นจะได้หันหน้าไปยังพระองค์ และถึงแม้ว่าบางครั้งจะมีการใช้ประกอบร่วมกันทั้ง 3 อย่างก็ตาม อาทิเช่นพระวิหารวางด้านหน้าสุด มีพระเจดีย์อยู่กลาง และพระอุโบสถอยู่ด้านหลัง ตัวพระอุโบสถด้านหลังนั้น ก็มักจะหันส่วนหน้าของอาคารไปทางด้านหลังด้วย เพื่อว่าเวลาที่เข้าไปทำสังฆกรรม จะยังคงสามารถหันหน้าเข้าสู่องค์พระเจดีย์ได้เช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตามตำแหน่งของอาคาร และทิศทางการหันหน้าอาคารไม่มีข้อกำหนดเป็นกฎเกณฑ์ตายตัวอย่างเคร่งครัดเสมอไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแนวความคิดและความนิยมของแต่ละสมัย และหลายแห่งก็คำนึงถึงการเข้าถึงเป็นใหญ่ หันหน้าอาคารโบสถ์วิหารสู่เส้นทางคมนาคมทางเข้าวัด เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับผู้คน

สำหรับอาคารประเภทอื่นๆ เช่น พระระเบียง ศาลาราย จะปรากฏร่วมในผังในลักษณะอาคารรองกลุ่มที่ 2 ซึ่งเป็นเพียงองค์ประกอบที่สร้างให้ผังมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะในแง่ของประโยชน์ใช้สอย หรือในเชิงความหมายของสัญลักษณ์ตามคติความเชื่อก็ตาม โดยมักปรากฏในลักษณะที่โอบล้อมกลุ่มอาคารหลักประธานสำคัญเหล่านั้น

เขตสังฆาวาส

หมายถึงบริเวณหรือพื้นที่ที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์และปฏิบัติภารกิจส่วนตัวที่ไม่เกี่ยวข้องกับพิธีการใดทางศาสนาโดยตรง คำว่า **สังฆาวาส** มาจาก **สงฆ์ + อาวาส** แปลว่า **ที่อยู่แห่งหมู่สงฆ์** พื้นที่บริเวณนี้จึงมักมีขอบเขตที่มิดชิดหรืออยู่ด้านหลังหรือด้านข้างของเขตพุทธาวาส ประกอบไปด้วยอาคารที่เกี่ยวข้องกับวัตรปฏิบัติที่เป็นการดำเนินชีวิตของเพศสมณะ ได้แก่

1. กุฏิ: อาคารพักอาศัย
2. กัปปียกุฏิ: โรงเก็บอาหาร
3. หอฉัน: อาคารที่ใช้เป็นที่ฉันทัดดาหาร
4. วัจฉกุฏิ: อาคารสำหรับใช้ขับถ่าย
5. ศาลาการเปรียญ: อาคารที่ใช้เป็นที่เรียนหนังสือของพระสงฆ์
6. หอไตร: อาคารที่ใช้เก็บรักษาคัมภีร์ทางศาสนา (บางวัด หอไตรอยู่ในเขตพุทธาวาส)
7. ชันดาฆร: โรงรักษาไฟและต้มน้ำ (ปัจจุบันหายากแล้ว)
8. ธรรมศาลา: โรงเทศนาธรรม (สำหรับวัดที่ไม่มีวิหารขนาดใหญ่)
9. ห้องสรงน้ำ: ห้องอาบน้ำ
10. ศาลาท่าน้ำ: อาคารที่ใช้เป็นที่ท่าและทางเข้าสู่วัดทางน้ำ

กุฏิถือเป็นอาคารหลักสำคัญ โดยมีอาคารประเภทอื่นประกอบเพื่อประโยชน์ใช้สอยที่เกี่ยวข้องเนื่องกัน

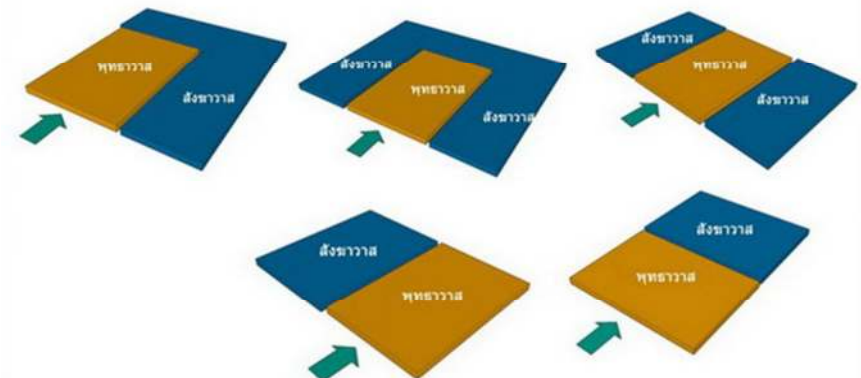
- เขตสังฆาวาสวัดป่าดาราภิรมย์ -

เขตธรณีสงฆ์

พื้นที่สำหรับเอื้อประโยชน์ใช้สอยในเชิงสาธารณะประโยชน์ในลักษณะต่างๆของวัด เช่น ใช้เป็น**พื้นที่เปิดโล่ง**เพื่อสร้างความร่มรื่นให้วัด และจัดกิจกรรมต่างๆตามวาระ หรือใช้เป็นสถานที่ก่อสร้างอาคารอื่นๆ เช่น

- สร้าง**เมรุ**สำหรับฌาปนกิจศพ
- ตั้งโรงเรียนเพื่อให้เกิดการศึกษา
- แบ่งพื้นที่ให้**คฤหัสถ์**เช่าเพื่อใช้เป็นแหล่งทำมาหากิน อาทิการสร้าง**ตึกแถว** หรือทำ**เป็นตลาด** เป็นต้น

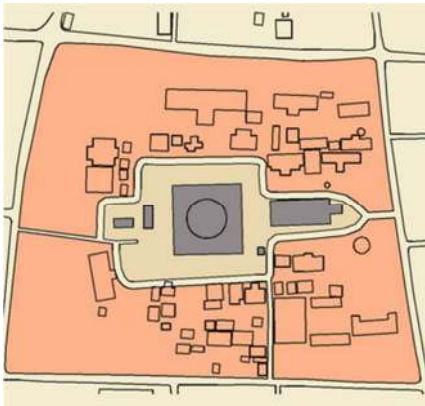
ในการวางผังวัด พื้นที่เขตพุทธาวาสจะถูกกำหนดให้มีความสำคัญสูงสุดเสมอ โดยเฉพาะในวัดคามวาสี โดยจะถูกวางไว้ในตำแหน่งสำคัญ เข้าถึงง่าย อาจจะถูกวางอยู่ศูนย์กลางหรือด้านหน้าวัด เขตสังฆาวาสอาจจะถูกวางไว้ด้านหลัง ด้านข้าง หรือโอบล้อม แต่ไม่ถูกวางไว้ด้านหน้าเขตพุทธาวาสเลย ส่วนเขตธรณีสงฆ์ก็จะมีค่าสำคัญในฐานะเป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับชุมชน จะถูกวางไว้ในตำแหน่งที่เข้าถึงง่าย แต่ก็ไม่วางไว้ด้านหน้าเขตพุทธาวาสเช่นกัน.

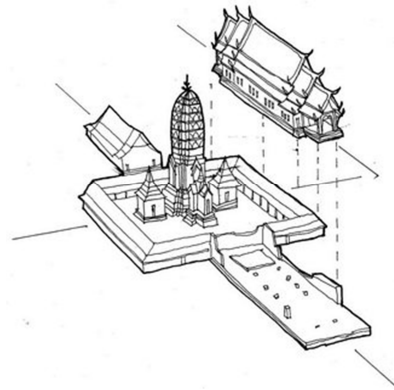
- ลักษณะการวางผังเขตพุทธาวาส - สังฆาวาส -

เขตพุทธาวาสในประเทศไทยถูกวางผังโดยหลักการทั้งสองนี้มานานอย่างน้อยก็ตั้งแต่สมัยทวารวดีพุทธศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา และต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน มากบ้างน้อยบ้างสุดแล้วแต่การออกแบบหรือความนิยมตามยุคสมัย แต่น้อยที่สุดก็คือการวางเจดีย์เป็นศูนย์กลางแล้วมีวิหารหรืออุโบสถอยู่ด้านหน้า แบบอย่างการวางผังเขตพุทธาวาสในลักษณะต่างๆ เช่น

1. ผังแกนเดี่ยว เช่น

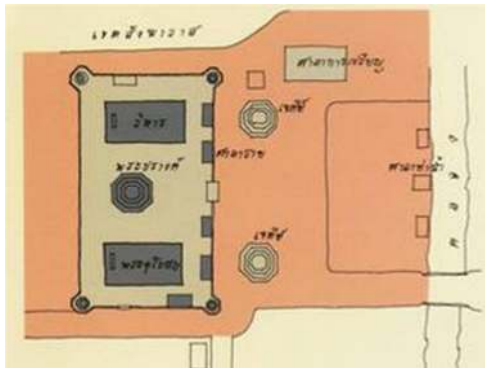

วัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่

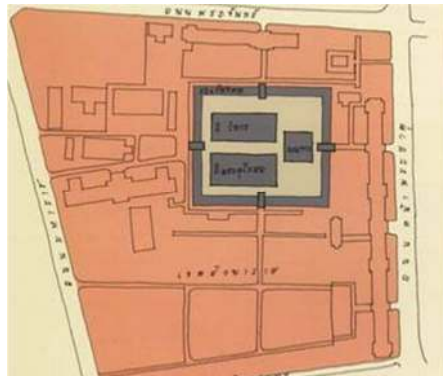

วัดพุทธโสธร อยุธยา

2. ผังแกนคู่ ความสำคัญของทั้งสองแกนเท่าๆกัน เช่น

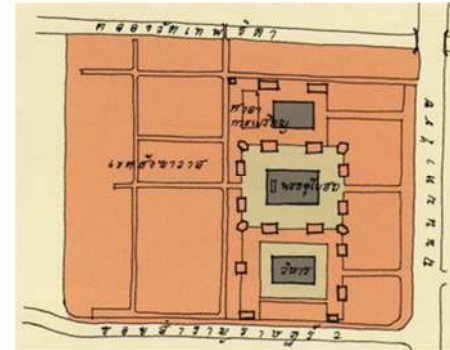

วัดหนัง กรุงเทพฯ

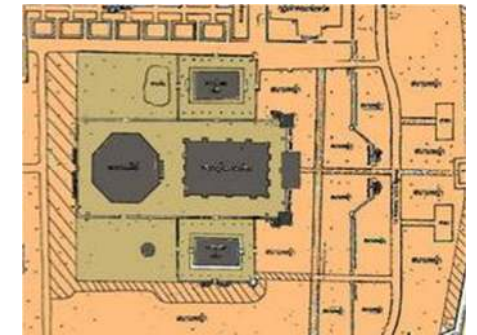

วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ

3. ผังสามแกนขนาน สร้างแกนประธาน สำคัญที่สุด แล้วสร้างแกนรองขนานทั้งสองข้าง เช่น

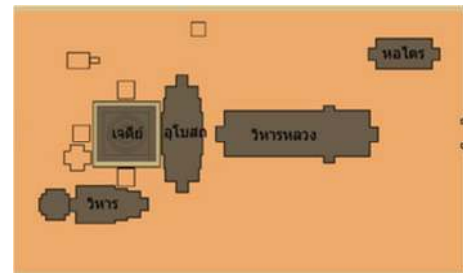

วัดเทพธิดา กรุงเทพฯ

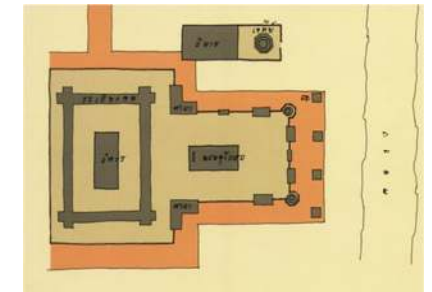

วัดเฉลิมพระเกียรติ นนทบุรี

4. ผังแกนฉาก มีแกนประธาน แล้วสร้างแกนรองตั้งฉากกับแกนประธาน หรือสร้างแกนสองแกนที่สำคัญเท่าๆกันตั้งฉากกัน เช่น

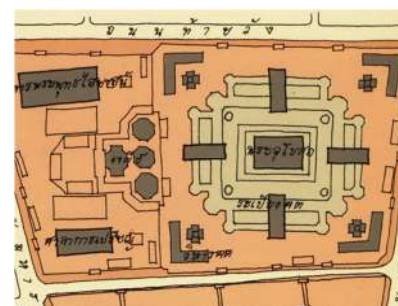

วัดพระสิงห์ เชียงใหม่

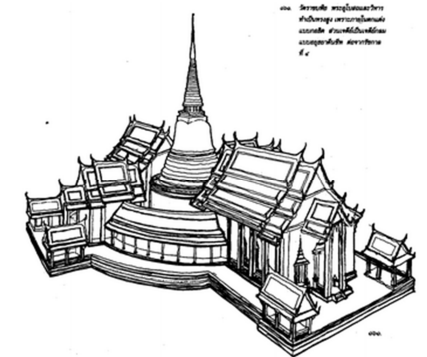

วัดราชโอรสาราม กรุงเทพฯ

5. ผังกากบาท เช่น

วัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ

วัดราชบพิตร กรุงเทพฯ

